

พาลูกหลบหนีราชภัยเพราะโทษประหาร ไปตั้งหลักแหล่งในเมืองกาญจนบุรีโดยอาศัยความมานะพยายามบากบั่นสร้างตัวในการรับหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว นางทองประศรีจึงต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากตัวละครที่เป็นแม่ตัวอื่น ๆ ที่เป็นหม้ายแต่มีทรัพย์สินอยู่ตามปกติ คือนางศรีประจัน นางเทพทอง สถานภาพที่น่าสนใจควรแก่การศึกษา มี 2 สถานภาพด้วยกันคือ

2.1 ฐานะแม่

นางทองประศรีเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของลูกตลอดเวลาคือเริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนกระทั่งขุนแผนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เมื่อรับราชการเป็นเจ้าเมืองแล้วขุนแผนก็ยังเคารพ เชื่อฟัง และปฏิบัติตามความคิดเห็นของนางทองประศรีอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะทั้งคู่มีความผูกพันรักใคร่กันอย่างลึกซึ้ง ความผูกพันต่าง ๆ เหล่านี้เกิดจากผลของการเลี้ยงดูและการเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดของนางทองประศรีที่มีต่อลูก โดยเฉพาะตอนที่นางทองประศรี หนักการเป็นหม้ายหลง หลังจากที่ถูกประหารชีวิต

โธ่ว่าพลายแก้วของแม่เอ๋ย	เกิดมาไม่ เคยจะนอนป่า
ตกยากกรากกรำกับมารดา	กำพร้า เพื่อนแม่แม่ปรานี
ไฉยนิมนกยุงทองร้องในไพร	เหมือนเสียงคาขุนไกรที่เป็นผี
พ่อคุณช่วยรักษาในราตรี	อย่าให้สัตว์ เลือ่มืมากล้ากราย
อยู่บนห้างยามตึกนางนิกพรีน	ให้หัวนหัวนกลัวภัยใจคอหาย
เอาชายผ้ามาผูกเอาลูกชาย	จะตกต้นไม้ตายมิวายใจ
อีกชายหนึ่งกระหวัดรัศมีนคง	ผูกลงกับกิ่งต้นไม้ใหญ่
ไม่มีผ้าผูกเปลจะเห่ไกว	ค่อยเอามือลูบไล้ให้ลูกนอน
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 31)

พลายแก้ว เคนหลังรัง เอวแม่	ท้อเห็นหน้านี้ หัวกระหาย
ร้อนเท้า เจ้า เคนเหยียบกรวดทราย	เจ้าพลาย เห็นน้อยอ่อนวอนมารดา
แม่ข้าสุดบุญญาของลูกนี้	เหลือที่จะล้ำ เลือ่มืเห็นอกหนา
คอแห้งคร่องแกร่งแข็งใจมา	แม่เคนช้าช้าอย่าได้เร็ว

ลูกกำยำวานักก็จักล้ม	เจ้าระบมตื่นแตกจนแตกเหลว
แผ่นดินร้อนเหลือใจทั้งไฟเปลว	แม่อ้อมมีใส่สะ เอวต้องแต่งมา
เหน้อยนักยกขึ้นให้ชี้หลัง	เอากรบงถือบังไปข้างหน้า
ครั้นเมื่อยเข้าก็เอาขึ้นบนบ่า	มือหนึ่งจับขาลูกยาไว้
ให้นางพองค้อยย่องเดิน	ครั้นเมินสะคุดเทเชโดล
ลูกปลัดจากบ่าผวาไป	ล้มกลิ้งอยู่ในพนาลี

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 34-35)

ในตอนที่น่างทองประศรีพาหลายแก้วหนีไปถึงเมืองกาญจนบุรีนั้น นางทองประศรีไม่มีสมบัติอันมีค่าติดตัวไปเลย แต่ด้วยความฉลาด ความสามารถ และประสบการณ์ของการเป็นหญิงสามัญชน ที่ต้องประกอบอาชีพตามครอบครัวได้ทำกันมา อีกทั้งนางทองประศรียังเป็นผู้คอยควบคุมดูแลพวกเขาหาสรวีวารของนางแทนสามี (ขุนไกร) ที่ต้องไปราชการเป็นเวลานาน ๆ จากประสบการณ์ดังกล่าวทำให้นางทองประศรีพยายามที่จะสร้างครอบครัว และฐานะขึ้นใหม่ นางสามารถทำได้สำเร็จจนเป็นที่ยอมรับยกย่องของสมาชิกในครอบครัว สังคม และบุคคลอื่น ๆ

นางค้อยท่ามาหากิน	เงินทองทรัพย์สินค้อยเก็บหา
ช่วยคนบ่าวไพร่ทำไร่นา	ซื้อที่ทางข้างม้าแลวัวควาย
มีคนนับหน้าถือตา	ทรัพย์สินได้มาด้วยค้าขาย
ค้อยตั้งตัวทำกินเป็นดินสยาย	อยู่กับลูกชายมาหลายปี

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 35)

พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของนางทองประศรี ทำให้หลายแก้ว (ขุนแผน) รักเคารพเทิดทูน และเชื่อฟังนางทองประศรีตลอดมา ขุนแผนยังได้ถ่ายทอดความรู้สึกเหล่านี้ให้แก่ลูกของคนที่ด้วย ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ตอนที่นางทองประศรีพากลายงามไปเยี่ยมพ่อที่ถูกต้องโทษอยู่ในคุก ขุนแผนได้กล่าวสั่งสอนหลายงามว่า

เรายากแล้วแก้วคಾಯ่าประมาท ทั้งสิ้นญาติสิ้นเชื้อจะ เก้อทนน
 ทุกวันนี้มีแต่ย่ำยังการดูญ พ่อฟังบุญเกิดลูกได้ปลุกเลี้ยง
 จงนึกว่าย่าเหมือนแม่พ่อ ถึงคำทอเท่าไรรอย่าได้เลี้ยง
 อันพ่อนมีได้อู่โกส่เคียง ไม่ได้เลี้ยงลูกแล้วนะแก้วตา
 (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 531)

เมื่อขุนแผนต้องเดินทางไปครองเมืองกาญจนบุรี ขุนแผนมีความรู้สึกท่วง
 นางทองประศรีว่าแม่อาจจะต้องพบกับความยุ่งยาก หากนางทองประศรีต้องอยู่กับพระไวยผู้เป็น
 หลาน อีกทั้งตนเองก็เป็นลูก หากไม่เลี้ยงดูให้แม่มีความสุข ก็จะเป็นที่เหยียดหยามของสังคม
 ดังนั้นขุนแผนจึงหวังที่จะ เอาแม่ไปอยู่ด้วยกันที่เมืองกาญจนบุรี

ครั้นพลบค่ำย่ำยามราตรี	คิดไปให้มีความท่วงโย
จึงมาบอกเนื้อความทองประศรี	ว่าลูกนี้วิตกเป็นไหนไหน
ด้วยบัดนี้พระองค์ผู้ทรงชัย	จะให้ลูกขึ้นไปกาญจนบุรี
เจ้าไวยไปเส้าเมื่อช้านั้น	พระทรงธรรมตรัสสั่งให้ถ้วนถี่
สงสารแม่ด้วยแก่ลงเต็มที	ลูกนี้จะไปให้ว่าคาญ
แล้วก็เป็นที่ห่วงด้วยจมนไวย	ออกลูกราวกับไฟมาเผาผลาญ
แต่ท่วงแม่นั้นแลเหลือประมาท	ลูกคิดอ่านจะเชิญคุณแม่ไป

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 900-901)

2.2 ฐานะการเป็นหัวหน้าครอบครัว

เมื่อขุนไกรถูกประหารชีวิต นางทองประศรีภรรยาหม้ายจึงต้องทำหน้าที่
 เป็นหัวหน้าครอบครัวแทน ในฐานะหัวหน้าครอบครัวนางทองประศรีต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับสถาน-
 ภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว ดังนั้นเมื่อนางทองประศรีต้องหนีการเป็นหม้ายหลวง นางจึง
 ได้พาลูกไปด้วย โดยรวบรวมทรัพย์สินได้เพียงเล็กน้อย ในขณะที่ตัวนางก็ต้องสร้างฐานะ
 และครอบครัวใหม่เพื่อความอยู่รอดของตนและลูก ถึงแม้ว่านางทองประศรีจะเป็นหญิงชาวบ้าน

แต่ด้วยความฉลาด ความสามารถ และประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านมา ทำให้นางทองประศรีสามารถที่จะหาวิธีการสร้างฐานะและครอบครัวใหม่ขึ้นได้อย่างรวดเร็ว ครอบครัวใหม่ของนางมีความเป็นปึกแผ่นจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม และสามารถทำให้ลูกหลานอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และเป็นที่น่าับหน้าถือตาของเพื่อนบ้าน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สถานภาพทางครอบครัวและเศรษฐกิจที่นางพยายามสร้างมา ทำให้นางทองประศรีเป็นที่เกรงอกเกรงใจและเคารพรักของสมาชิกในครอบครัวทุกคน ไม่ว่าจะเป็นลูกหลาน ลูกสะใภ้ หรือหลานสะใภ้ก็ตาม ดังนั้นเมื่อสมาชิกคนใดมีปัญหาคือต้องการความช่วยเหลือหรือจากครอบครัวเพื่อปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ทุกคนมักจะบอกกล่าวเพื่อให้ทราบหรือขอความช่วยเหลือจากนางทองประศรีทุกครั้ง ดังเช่น พลายแก้วที่ทุกครั้งประสบปัญหา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการดำเนินชีวิตส่วนตัว หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติราชการ พลายแก้วต้องขอความช่วยเหลือจากแม่ตั้งแต่เล็กจนโต แม้จะมีหน้าที่ราชการเป็นถึงเจ้าเมืองแล้ว ขุนแผนก็ยังปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดี ปฏิบัติตนตามข้อเสนอนะของแม่ตลอดมา ดังเช่น ตอนที่พลายแก้วต้องการแต่งงานกับนางพิมพิลาไลย แม้ว่านางทองประศรีไม่เห็นด้วยนัก แต่เมื่อลูกรบเร้าและรู้ว่าไม่อาจจะทัดทานได้ก็จัดการตกแต่งให้อย่างสมฐานะด้วยการไปส่งขอให้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นางทองประศรีเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ปกครองสมาชิกในครอบครัวแบบแม่ปกครองลูก ดังนั้นเมื่อพลายแก้วต้องไปทัพ และทิ้งนางพิมผู้เป็นภรรยาให้อยู่กับนางศรีประจันในฐานะแม่เฒ่า นางทองประศรีจึงเดินทางไปเยี่ยมนางพิมด้วยความรักและห่วงใยในฐานะที่เป็นลูกสะใภ้ของนาง

จะกล่าวถึงท่านยายทองประศรี	อยู่กาญจนบุรีที่ เขาชนไก่ นั้น
คอยท่าลูกชายมาหลายวัน	นานครันไม่เห็น เจ้ากลับมา
ส่งสารขอ เจ้าพิมพิลาไลย	จะตั้งใจคอยผัวอยู่หนักหนา
เมื่อแรกจากกันวันจะมา	ก็โศกเศร้าโศกด้วยอาลัย
นี่จะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้	จะที่อยู่หรือจะตรอมผอมไซ้
พรุ่งนี้จำกูจะลงไป	เยี่ยมมอพิมพิลาไลยคู่รักที่
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 257)

นางทองประศรีพบว่า นางศรีประจันสั่งให้เรือของพลายแก้ว (ขุนแผน) และยกนางพิมให้ขุนช้าง ทั้งที่นางพิมไม่เต็มใจ นางทองประศรีจึงเตือนสตินางศรีประจัน และพยายามหาวิธีช่วยเหลือนางพิมด้วยการยกเหตุผลต่าง ๆ อธิบายให้นางศรีประจันฟัง แต่นางศรีประจันไม่ฟัง นางทองประศรีจึงไปขอให้นายบ้านมาช่วยเจรจาและเป็นพยานรับรู้

นางทองประศรีได้ฟังว่า	เจ็บใจหนักหนาโกรธตัวสิ้น
เป็นโรมีดีแล้วได้คู่กัน	เล่นมันจนหัวโคนกำแพง
ว่าพลางทางลงจากเรือนมา	หาพินนายบ้านตามตำแหน่ง
ปะตัวพันโชติกำนันแดง	ชี้แจงเล่าความให้เขาฟัง
พลายแก้วลูกข้าอาสาทัพ	ยังไม่ทันได้กลับอยู่ภายหลัง
อีแม่เจ้าชุกชนพันกำลั่ง	เชื่อฟังคนยุว่ามันตาย
ช่างไม่สืบคู่ให้รู้ข่าว	ยกลูกสาวให้มีผิวเสียง่ายง่าย
คงจะเกิดความใหญ่กันมากมาย	ขอเชิญนายไปด้วยช่วยเป็นพยาน
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 260)

แต่นางศรีประจันมิได้เชื่อฟังคำของนายบ้านที่กล่าวเตือนสติ นางทองประศรีโกรธและลงเรือนไป แม้วันทองได้ขอความช่วยเหลือจากนาง นางก็ไม่อาจแก้ไขปัญหาลงให้ได้ ความผิดหวังจากการวิวาทกับนางศรีประจันมีผลทำให้นางทองประศรียินดีรับนางลาวทองมาเป็นสะใภ้คนใหม่

เมื่อนางลาวทองป่วยในขณะที่ขุนแผนไม่อยู่บ้าน นางทองประศรีพยายามรักษานางลาวทองทุกวิถีทางที่จะทำให้นางลาวทองหายป่วย

จะกล่าวถึงลาวทองผ่องโสภา	อยู่กับมารดาของผิวขวัญ
ล้มไข้เจียนตายมาหลายวัน	มคหมอหากันมาวางยา
ไม่หายท่านยายก็ร้อนรน	บวงบนเช่นวัคเป็นหนักหนา
แต่ประทั่งยังรอไม่มรณา	ทองประศรีรักษาก็สุดใจ
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 232)

ต่อมาเมื่อลาวทองต้องโทษไปอยู่ในวังตามบัญชาของพระพันวษา นาง-
ทองประศรีให้เงินแก่นางลาวทองเพื่อเป็นค่าใช้จ่าย และให้คนใช้ไปเป็นเพื่อนคอยช่วยเหลือ

จึงนับเงินออกไปให้สามชั่ง	หมดแล้วที่หลังมาเอาใหม่
อีสี่ส้าอย่าช้าไว	นางเวียงเป็นผู้ใหญ่กับนางวัน
ไปกับลูกข้าเป็นห้าคน	ผ่อนปรนอย่ารังเกียจเศียรคันท
ลูกออกมาว่ากับตำรวจพลัน	นายทันเมตตาได้ปราณี

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 330)

พฤติกรรมและน้ำใจของนางทองประศรีที่มีต่อนางลาวทอง เป็นผลทำให้นางลาวทองหึงรัก เคารพและยำเกรงนางทองประศรีเหมือนกับเป็นแม่ของตนเอง ดังคำรำพันของนางลาวทองที่ว่า

ลาวทองร้องไห้พิไลกลาง	แต่ลูกร้างแรมจากเชียงทองมา
พ่อแม่อยู่ไกลได้พึ่งคุณแม่	เพื่อแม่ให้ลูกเป็นสุชา
ปราณีลูกนี้แต่วันมา	หวังว่าจะแทนพระคุณท่า
เมื่อคราวลูกเกิด เชิญเป็นใช้	ก็อาศัยคุณแม่ทุกเช้าค่ำ
รักษาทุกข์ยาอุตสาห์ท่า	หยอดข้าวน้ำปลอบลูกให้คลายใจ
ถึงกระไรให้แทนพระคุณบ้าง	นี้มาร้างตายเป็นทาเห็นไม่
ต่างมีต่างจนต่างคนไกล	จะได้เห็นมารดาเวลาเดียว

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 330)

นอกจากนี้นางทองประศรียังเป็นแม่ที่มีเหตุผล ดังเช่นตอนที่ขุนแผนมาบอกนางว่าคนจะไปแย่งนางวันทองคืนมาจากขุนช้างเพื่อเป็นการแก้แค้น

ครานั้นขุนแผนแสนสุภาพ	ก็มกราบมารดาแล้วว่าชาน
แต่ลูกตรอมใจมาเป็นชานาน	เหลือจะทานทนแล้วจึงลามา
ลูกจะไปแก้ผิดอ้ายขุนช้าง	ให้สิ้นอย่างสาสมแก่น้ำหน้า
จะพาวันทองคืนอริญา	ถ้าตามมาลูกจะพันให้บรรลัย

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 366)

ถึงแม้ว่านางทองประศรีไม่เห็นด้วยกับการกระทำของขุนแผน โดยเฉพาะ การไปเอานางวันทองคืนมาจากขุนช้าง เพราะนางถือว่าในขณะนั้นนางวันทองเป็นหญิงที่ไม่คู่ควร กับขุนแผน แต่เมื่อนางฟังเหตุผลของลูกและความสุขของลูก นางทองประศรีก็ยินยอมให้ขุนแผน ไปด้วยความรักและห่วงใย นางจึงอวยพรลูกว่า

ทองประศรีสุศหามก็ตามใจ	จึงอวยชัยให้ลูกตั้งประสงค์
ให้พ่อ เรื่องฤทธิไกรในณรงค์	พ่อจงสำเร็จดังความคิด
ไปพบวันทองที่ห้องนอน	ให้เขาหย่อนยอมใจไปสนิท
เจ้าอย่าหลงเล่มลมมัวชมนชิต	สำเร็จกิจแล้วกลับมาเรือนตน

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 367)

ในวันปลายของชีวิตนางทองประศรีก็ยังต้องรับรู้เหตุการณ์ในครอบครัว ของหลาน คือพลายงามซึ่งมีภรรยา 2 คน แม้ว่านางทองประศรีจะคิดว่ากล่าวนางสร้อยฟ้า ด้วยคำหยาบคายเพียงใดก็ตาม เมื่อนางสร้อยฟ้าต้องโทษถูกประหารเพราะทำเสน่ห์พระไวย และทำร้ายร่างกายนางศรีมาลา ด้วยความรักที่นางทองประศรีมีต่อหลานสะใภ้ นางจึงไปอ้อนวอนให้นางศรีมาลาไปขอภัยแก่นางสร้อยฟ้า

นางทองประศรีฟังว่าน้ำตาตก	อียากรใครทำให้มิ่งนั้น
ต่อฟ้า เคืองสันหลังจึงรำพัน	กูนกลั่นน้ำตามิได้เลย
กุสั่งสอนเท่าไรไม่ใส่หู	เอาคารมข่มกูเสียอีกเหวย
ช่างเย่อหยิ่งนี้กระไรกูไม่เคย	มากอดเกยคืนว่าน่าปรานี
เห็นกับย่าเถิดศรีมาลาเอ๋ย	เจ้าละเลยเสียก็เห็นจะเป็นผี
มันทำเจ้ากับผัวถึงชั่วดี	จงปรานีลูกน้อยในอุทร

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 1040)

นางทองประศรีมีความสำคัญต่อหลานไม่น้อยไปกว่าลูก ดังเช่น ตอน พลายชุมพลหนีเข้าไปหาพ่อแม่ที่กาญจนบุรี ก่อนออกเดินทางพลายชุมพลได้รำพันถึงนางทองประศรี ว่า

เจ้าประคุณทูนหัวของหลานแก้ว ^{ตื่นขึ้นแล้วก็จะหลงร้อง} เรียกว่า
 ไม่เห็นหายก็จะพายพุ่มน้ำตา ^{เจ้าก็กอดคืนยาสะอื้นไป}
 จนแน่เสียงไก่ขันกลั่นสะอื้น ^{กลัวจะรู้สึกตื่นไม่ทันได้}
 ลงจากเตียงเมียงมองมาห้องใน ^{ประจักษ์ใส่เสื้อสีกางเกงแดง}
 (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 939)

นางทองประศรีมีความผูกพันต่อลูกต่อหลาน เมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว
 นางทองประศรีก็ผูกพันต่อหลานเป็นพิเศษ ดังเช่น ตอนที่ขุนแผนต้องเดินทางไปรับราชการที่
 เมืองกาญจนบุรีพร้อมครอบครัว นางทองประศรีได้ขอพลาญขุมพลไว้ นางแก้วกิริยาไม่สามารถ
 ที่จะคัดค้านความต้องการของนางทองประศรีได้ ทั้ง ๆ ที่ใจไม่ต้องการที่จะทิ้งลูกไว้กับย่า แต่
 นางแก้วกิริยาและขุนแผนก็ต้องยอมเพราะเห็นใจและห่วงใยนางทองประศรี ดังข้อความที่นาง
 ทองประศรีได้กล่าวกับนางแก้วกิริยาและขุนแผนว่า

โธ่เจ้าประคุณทูนหัวแม่	จงเอ็นดูคนแก่เถิดนะพ่อ
อย่าให้แม่ชอกช้ำน้ำตาคลอ	ขอขุมพลให้แก่เถิดเป็นไร
เกรียมตรมจะได้ชมแต่หลานน้อย	จึงจะค่อยคลายทุกข์ที่หม่นไหม้
แม่แก้วกิริยาอย่าอาลัย	เอ็นดูถูกไหวแล้วแม่คุณ
ครานั้นนางแก้วกิริยา	ฟังคำคุณย่าแล้วว่าวุ่น
ให้อาลัยลูกยาด้วยการอุย	เนื้ออุ่นของแม่จะจากไป
ท่านขอไว้จะมีให้กับคุณย่า	ก็กลัวว่าจะชัคอ้อชมาลัย
นางแข็งจิตเจรจาท่าตามใจ	คุณแม่จะเอาไว้ก็ตามที่
ว่าหลานนางลูกอำลามา	น้ำตาไหลนองยิ่งหมองศรี
พอพระสุรินสนธยาเข้าราตรี	พาลูกเข้าที่กินนมนอน
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 901)

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะครอบครัวของนางทองประศรีนั้น เป็นครอบครัวแบบขยายที่มีสมาชิกอยู่ในครอบครัวหลายกลุ่ม แต่ผลจากการปกครองของนางทองประศรีทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความรักและสามัคคีกันเป็นส่วนใหญ่ นางได้รับความรัก ความเชื่อถือ

และเชื่อฟังจากสมาชิกในฐานะหัวหน้าครอบครัวเสมอ ทั้งนี้เพราะนางให้ความรัก และความเมตตาอย่างสม่ำเสมอแก่สมาชิกทุกคน เว้นแต่ว่ามีเหตุการณ์บางอย่างทำให้เกิดอคติ หรือในช่วงหลังที่มีปัญหาบางอย่างซับซ้อนเกินกว่าที่นางทองประศรีจัดการได้ ซึ่งจะศึกษาในบทต่อไป

3. สถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษา

นางทองประศรีเป็นหญิงชาวบ้านที่มีการศึกษาสูงและหลายวิชา ที่นอกเหนือไปจากวิชาการบ้านการเรือน การเย็บปักถักร้อยที่หญิงไทยทุกคนจะต้องศึกษาโดยการปฏิบัติจริง และนางทองประศรีได้แต่งงานกับขุนไกรซึ่งเป็นทหารที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องหลักการปฏิบัติราชการ การสงคราม และเรื่องเวทมนตร์คาถา

ขุนไกรพลพ่ายอยู่บ้านพลับ	มีทรัพย์เงินทองของน้อยใหญ่
นางทองประศรีนั้นอยู่วัดตระไกร	ทั้งสองนี้ได้เป็นคู่กัน
แล้วหรือ เรือนออกไปปลูกใหม่	อยู่แคว้นแคว้นสุพรรณนั้น
เป็นทหารชาญชัยใจฉกรรจ์	คุมไพร่ทั้งนี้ได้เจ็ดร้อย
อาจองคงกระพันชาตรี	เข้าไหนไม่มีที่จะถอย
รบศึกศัตรูอยู่กับรอย	ถึงมากน้อยเท่าไรไม่หนีมา
กรมการเมืองสุพรรณลั่นหัว	เข็ดขามคร้ามกลัวใครไม่ฝ่า
โปรศปรามเป็นทหารอยุธยา	มีสง่าอยู่ในเมืองสุพรรณ
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 1-2)

ในฐานะภรรยาที่สามีเป็นขุนนาง ต้องเดินทางไปปฏิบัติราชการเป็นระยะเวลา นานและบ่อยครั้ง นางทองประศรีจึงจำเป็นต้องเลี้ยงดูลูกตามลำพัง ด้วยเหตุผลดังกล่าวขุนไกร จึงได้ถ่ายทอดวิชาการต่าง ๆ ให้นางทองประศรี เพื่อนางจะได้ถ่ายทอดวิชาเหล่านั้นให้พลายแก้วผู้เป็นลูกอีกต่อหนึ่ง ดังเช่น ก่อนที่ขุนไกรจะออกไปค้อนกระบือตามพระประสงค์ของพระพันวษา ก่อนออกเดินทางขุนไกรกล่าวกับนางทองประศรีว่า

จึงเสียนหน้ามาสั่งทองประศรี ลูกของเราเท่านั้นเอาใจใส่
 ยิ่งเด็กอ่อนนอนนิ่งระวังระไว เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี
 ถ้าหากว่าผิดพลั้งจงสั่งสอน อย่าสละคัตครองน้ให้หน้ายหนี
 อุตสาห์สอนวิชาบรรดามี ให้ลูกนี้สืบวงศ์พงศ์พลายไป
 (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 18)

เมื่อศึกษาทักษะและพฤติกรรมของตัวละครพบว่า นางทองประศรีเป็นสตรีสามัญ
 ที่มีความรู้ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น ความ
 รู้เกี่ยวกับประเพณี การประกอบอาชีพ ความรู้เกี่ยวกับการปกครอง ฯลฯ ความรู้ต่าง ๆ ที่
 กล่าวมานั้นเป็นความรู้ที่นางทองประศรีได้รับจากประสบการณ์ทั้งในครอบครัวกำเนิต และครอบ
 ครัวสมรส นางทองประศรีได้ถ่ายทอดวิชาต่าง ๆ ให้บุตรหลานด้วยการสั่งสอน และปฏิบัติจริง
 มากกว่าการถ่ายทอดผ่านลายลักษณ์อักษรเหมือนกับการสอนวิชาพิเศษต่าง ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับ
 หนังสือ หลักการปฏิบัติราชการ เวทมนตร์ คาถา ฯลฯ ความรู้ที่จะกล่าวถึงในบทรนี้เป็น
 ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ

3.1 ความรู้เกี่ยวกับประเพณี

ประเพณีเป็นเรื่องที่กล่าวถึงความประเพณีที่ได้กระทำสืบต่อกันมาจนเป็น
 ที่ยอมรับของส่วนรวม เช่น การบวช การแต่งงาน การเกิด การทำขวัญ การตาย การทำบุญ
 งานรื่นเริง การแต่งกาย เป็นต้น (จรัญ พรหมอยู่, 2523 : 3) ในฐานะหัวหน้าครอบครัว
 นางทองประศรีได้เอาใจใส่ให้บุตรและหลานดำเนินชีวิตตามมาตรฐานที่ดีของสังคม ซึ่งส่วนหนึ่ง
 กำหนดด้วยประเพณีในช่วงที่สำคัญของชีวิต ดังประเพณีต่าง ๆ ต่อไปนี้

ประเพณีการบวช

เมื่อพลายแก้วต้องการบวชเป็นเณร เพื่อที่จะได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ
 เพิ่มเติม นางทองประศรีมีความยินดีเป็นอย่างมากที่ลูกจะได้บวชเรียน และเข้าไปอยู่ในวัดซึ่ง
 เปรียบเสมือนโรงเรียนที่มีพระเป็นครู ให้การอบรมสั่งสอนวิชาการพิเศษต่าง ๆ ทั้งทางโลก
 และทางธรรม นางทองประศรีจึงได้เตรียมการต่าง ๆ เพื่อให้ลูกได้บวชเรียนอย่างถูกต้องตาม
 ประเพณีของสังคมในยุคนั้น

ครานั้นทองประศรีผู้มารดา
อันสมภารที่ชำนาญในทางใน
เจ้าคิดนึกแล้วแก้วแม่อา
จะได้รู้การณรงศ์คงกระพัน
ว่าแล้วจึงสั่งพวกว่าเข้า
กูจะบวชลูกชายสายสุคติใจ
ห้าจีวรสบงสไบลาด
ลงมือพร้อมกันในวันนี้

ขมิ้นดินสอพองเอาไว้ไหน
แกอาบน้ำลูกลยาทาวขมิ้นดำ
ครั้นอาบน้ำหลายแก้วแล้วแต่งตัว
นุ่งผ้ายกจับเป็นกลีบใบ
ลำพอกคอกไม้ไหวะสบัด
แหวนเพชรเม็ดอร่ามงามเรื่องรอง
จิ้งเรียกนายคำที่ลำใหญ่
ทองประศรีมารดามาด้วยกัน
ครั้นว่ามาถึงวัดสัมใหญ่
แม่พาหลายแก้วผู้แววตา

บวชเสรีจึ่งนางทองประศรี
บาตรพระสะพรังตั้งเรียงกัน
ช่วยกันตักบาตรธารณะ
ฉันแล้วก็ยถาสัพพี

ได้ฟังลูกว่าหาซัดไม้
ท่านขรัววัดสัมใหญ่แลศึครัน
แม่จะพาไปฝากขรัวบุญนั้น
ให้เหมือนกันสืบท่อพ่อนไกร
ชวนกันเร็วหว่าอย่าช้าได้
เอ็งจงไปเที่ยวหาผ้าเนื้อดี
หาทั้งยามบาตรมาตามที
อ้าถ้ออ้ามาช่วยกู
(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 45)

เมื่อวานกุใส่ไว้ในถ้ำ
ชำระน้ำชำระคหมคเหงื่อไคล
หวีหัวผัดหน้าให้ผ่องใส
เสื้อครุยสวมใส่อุไรกรอง
คาดเข็มขัดถักสายเป็นลายสอง
ให้ถือของกุเทียบนุขบัน
ให้แบกลูกเดินไปเอาร่วมกัน
บ่าวข้าเจ้าละหวั่นแยกของมา
เอาข้าวของตั้งไว้ศาลาหน้า
ไปกราบไหว้วันหาท่านสมภาร
(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 46-47)

เร่งแม่คร้ามมีอยู่ตัวสิ้น
ยกขันข้าวบาตรมาทันที
เสรีจถวายพรพระประเคนมี
เนรแก้วทองประศรีกรวดน้ำปลัน
(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 47)

ในสมัยโบราณชายไทยอาศัยการบวชเป็นช่องทางในการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเป็นการยกฐานะทางสังคมได้ เพราะเมื่อได้ศึกษาเวทมนตร์คาถาก็จะมีคุณสมบัติเป็น ทหารและอาจได้เป็นขุนนาง ดังนั้นเมื่อหลายแก้วมาบอกว่าตนต้องการที่จะแต่งงานกับนางพิม พิลาลัยก่อนบวชพระ นางทองประศรีพยายามหาเหตุผลมาคัดค้านการแต่งงานในครั้งนี้ เพราะ ต้องการที่จะให้หลายแก้วได้บวชพระก่อนแต่งงาน

ทองประศรีว่ากรรมเอ๋ยกรรมแล้ว	พ่อแก้วแก้วตาของแม่เอ๋ย
บวชก่อนเกิดอย่าเพ่อมีเมียเลย	แม่จะได้ชมเซยปลายจีวร
พ่อเจ้าเขาก็ตายไปนานแล้ว	ลูกแก้วจงโปรดแก่เสียก่อน
บวชสักสองพรรษาอย่าอาวรณ	สีกมาแม่จะผ่อนให้มีเมีย
จะขอให้เป็นลูกเซยเจ้าพระยา	ฟังคำแม่ว่าจงทิ้งเสีย
อย่างอ้อมิมน่าจะเป็นเมีย	กระปลกกระเปลี้ยปลอบลูกพิไรไป

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 151)

นางทองประศรีหวังว่าการบวชพระของลูกจะทำให้ลูกเป็นผู้มีความรู้และ สามารถจะเป็นขุนนางได้ ซึ่งเป็นการสร้างชื่อเสียงและเกียรติยศให้แก่วงศ์ตระกูล และเป็นที่ ยกย่องของสังคม

หลายแก้วยืนยันที่จะแต่งงานกับนางพิมเหมือนเดิม นางทองประศรีจึงจำเป็นต้องผ่อนปรนโดยการยอมให้หลายแก้วแต่งงานกับนางพิม ทั้งนี้เพื่อความสุขของลูกซึ่งนาง ทองประศรีถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมากกว่าเรื่องอื่นใด ทั้ง ๆ ที่ค่านิยมในการเลือกคู่ครองในยุคนั้น จะต้องเป็นหน้าที่ของพ่อแม่หรือผู้ปกครองที่จะเลือกหาและจัดการเกี่ยวกับเรื่อง การแต่งงานให้ ลูกหรือผู้อยู่ใต้การปกครอง

ประเพณีการแต่งงาน

การแต่งงาน เป็นการทำพิธีขึ้นเพื่อให้ชายหญิงอยู่กินเป็นผัวเมียกันตาม ประเพณี โดยมีบิดามารดาหรือผู้ปกครองเป็นผู้ดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกัน มาแต่โบราณ

ดังนั้นเมื่อพลายแก้วยืนยันที่จะแต่งงานกับนางพิมพิลาไลย จึงทำให้นางทองประศรีจำต้องทำหน้าที่สู่ขอนางพิมให้ลูกตามประเพณี วิชาญ สว่างพงศ์ ได้กล่าวถึงการสู่ขอว่า "การสู่ขอจะเริ่มขึ้นเมื่อฝ่ายชายได้รับผลการทาบทามจนแน่ใจว่าฝ่ายหญิงยกลูกสาวให้ ฝ่ายชายก็จะจัดหาผู้สูงอายุหรือผู้ที่มีคนนับหน้าถือตาไปพูดสู่ขออย่างเป็นทางการ ส่วนฝ่ายหญิงก็จะออกมาเจรจารับรองด้วยตนเอง หรือจัดคนที่หน้ามีตาออกมาเจรจาแทนก็ได้ วันเวลาที่ฝ่ายชายจะมาสู่ขอฝ่ายหญิงนั้นต้องหาฤกษ์ยามและนัดหมายกันไว้ก่อน เมื่อการสู่ขอตกลงกันได้ ฝ่ายหญิงก็จะเรียกเรื่องทรัพย์สินจากฝ่ายชาย ทรัพย์สินนี้เรียกว่า ทองหมั้น" (วิชาญ สว่างพงศ์, 2520 : 90) นอกจากทองหมั้นแล้ว ยังมีสินสอดอีกด้วย แล้วแต่กรณี วิธีการพูดจาก็แล้วแต่เรื่องและวิธีการพูดของแต่ละคน อาจจะรวบรัดโดยมีคำแก้ไปทาบทาม พังความเห็นฝ่ายหญิงเลยก็ได้ หรืออาจจะเป็นแม่สื่อ และทาบทามรวมกันไปในคนเดียวก็ได้ (พระยาอนุমানราช-ชน, 2526 : 112)

นางทองประศรีได้เตรียมการที่จะสู่ขอนางพิมพิลาไลย โดยการชักชวนเพื่อนบ้านไปพร้อมกันเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนของนางพิมให้กับพลายแก้ว

จึงร้องเรียกตาสนกับตาเสา	ยายมิ่งยาวเฝ้าเป็นเพื่อนบ้าน
ปรึกษาว่าตุ๋นจะขอราน	คิดอ่านขอลูกสาวศรีประจัน
เต้าแก่รับฟังแล้วอ้อลา	ไปเคหาแต่งตัวขมิ้มมัน
.....

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 156)

เมื่อนางทองประศรีพบนางศรีประจัน หลังจากหักทาบถึงสารทุกข์สุกดิบตามประเพณีแล้ว นางทองประศรีก็พูดทาบทามเพื่อที่จะสู่ขอนางพิมให้ลูก

ทองประศรีตอบคำศรีประจัน	ว่าทุกวันเราทุกข์หาสุขไม่
ยากยับอับจนเป็นพันไป	ขอเจ้ายอมแฉ่งใจแคไรรมา
ตกยากจากเมืองสุพรรณไป	เมื่อครั้งขุนไกรคืบสังขาร
ถูกริบฉิบหายไปทุกตา	วิวความไร่นาหิ้งบ้านเรือน

ได้เงินใส่สู่มุกกับลูกรัก	กลัวนกหนึ่งวางเข้ากลางเรือน
แต่ชุกชนคันป่าไปกว่าเดือน	พอบเพื่อนกันเข้าเขาเอ็นดู
เขาพากันเมตตาต้อนรับไว้	ยกเหย้าเรือนให้อาศัยอยู่
ยากยับอับจนเป็นพันธุ์	อุศล่ำที่สู้บุกแฝกแบกหน้ามา
จะขอพันธุ์พักแพงแดงน้ำเต้า	ที่ออเจ้าไปปลุกในไร่ข้าว
ทั้งอัคคัคซัคสนจนเงินตรา	จะมาขายออกแก้วให้ช่วงงใช้
อยู่รองให้นึกเอาว่าเกือกหนัง	ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้
ได้หากันมาถึงเรือนอย่าเบือนไป	จะได้หรือไม่ได้ให้ว่ามา

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 157)

นางศรีประจันยินยอมและตกลงยกนางพิมพ์ให้แต่งงานกับพลายแก้วได้โดย
เรียกสินสอดทองหมั้นตามประเพณี นางทองประศรีก็ยินดี

ข้าจะให้ลูกข้าสิบห้าซัง	ขันหมากมั่งน้อยมากไม่จุจี้
ผ้าไหว้สำหรับหนึ่งก็พอดี	หอมี่ห้าห้องฝากกระดาน
เดือนสิบสองวันเสาร์ขึ้นเก้าค่ำ	กำหนดงานจะทำให้คิดอ่าน
ทองประศรีรับคำมิได้นาน	ตามแต่ท่านจะคิดไม่ขัดใจ
ครั้นได้เวลาควรชวนกันลา	ทองประศรีก็มาหาเข้าไป
ถึงที่อยู่พลันเข้าทันใด	บอกลูกชายให้ได้รู้การ

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 158)

หลังจากนั้นนางทองประศรีได้เตรียมการในการจัดการแต่งงานระหว่าง
พลายแก้วและนางพิมพ์ลาโลย ตามประเพณีนิยมที่ได้ปฏิบัติกันมา

ประเพณีการทำขวัญ

การศึกษาพฤติกรรมต่าง ๆ ของนางทองประศรี ทำให้ทราบว่านาง
ทองประศรี เป็นแม่ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีการทำขวัญ พระยาอนุมานราชชน
ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับการทำขวัญที่มีมาแต่โบราณว่า "เนื่องจากสมัยก่อนการแพทย์ยัง

ไม่เจริญพอ อัคราเด็กแรกเกิดจึงตายมาก คนโบราณบางกลุ่มเชื่อกันว่าผีเป็นผู้เอาตัวเด็กไป ฉะนั้นเมื่อเด็กอายุได้ 3 วัน พ่อแม่ก็จะทำขวัญเด็กอย่างเจียม ๆ ภายในครอบครัว มีการจัด บายศรีปากชาม เอาใบตองทำกรวยข้างในใส่ข้าวสุกให้แน่นแล้วคว่ำลงตรงกลางชามให้ยอด แทะลมของกรวยอยู่ด้านบน บนยอดมีไม้เสียบไข่ต้มสุก ปอกเปลือกแล้ว 1 ฟอง ไข่นี้เรียกว่า "ไข่ขวัญ" (เสฐียรโกเศศ, 2506 : 53)

เมื่อนางทองประศรีได้พบกับพลาายงามผู้เป็นหลานครั้งแรก ซึ่งเป็นช่วง ที่พลาายงามหนีร้อนมาพึ่งเย็น และต้องเดินทางมาในป่าคนเดียว เพื่อเป็นสิริมงคล และเป็น การรับขวัญพลาายงาม นางทองประศรีจึงทำพิธีรับขวัญพลาายงามในครอบครัวของตน

ครั้นพลบค่ำย่าห้องทองประศรี	เรียกยายปลียายเปล เข้าเคหา
เย็บบายศรีนมแมวจอกแก้วมา	ใส่ข้าวปลาเปรี้ยวหวานเอาพานรอง
เทียนดอกไม้อ้อยข้าวมะพร้าวพร้อม	น้ำมันหอมแบ่งปรุงฟุ้งทั้งห้อง
ลูกปะหล่ำกำไลไข่ออกกอง	บอกว่าของพ่อเจ้าแต่เยาว์มา
เอาสอศใส่ให้หลานส่งสารเหลือ	ด้วยหน่อเนื้อนี้กรักเป็นหนักหนา
เหมือนพ่อแผนแสนเหมือนไม้เคลื่อนไหวคลา	ทั้งหุดาคมสันเป็นมันยับ
พลาายเรียกหาเข้าคนมาบนหอ	ให้นั่งต่อตอกันเป็นอันดับ
บายศรีตั้งพร้อมพร้อมน้อมคำนับ	เจริญรับมิ่งขวัญรำพันไป
ขวัญพ่อพลาายงามทรามสวาท	มาชมภาชนะทองอันผ่องใส
ล้วนของขวัญจันทร์จวงพวงมาลัย	ขวัญอย่าไปป่าเขาลำเนาเนิน
เห็นแต่เนื้อเสื่อสิ่งหุ่ฟุ้งลึงค่าง	จะอ้างอ้างเวียนวกระทกระเทิน
ขวัญมาหย่าเด็กอย่างเพลิดเพลิน	จงเจริญร้อยป้อยามักย

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 527-528)

3.2 ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ

นางทองประศรีเป็นหญิงสามัญที่ได้แต่งงานกับข้าราชการทหารยศเป็นขุน ภาวะและหน้าที่ทำให้สามีต้องออกจากบ้านบ่อยครั้งและเป็นเวลานาน ดังนั้นนางทองประศรีจึง จำเป็นต้องเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลกิจการต่าง ๆ ภายในครอบครัว จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้

นางทองประศรีต้องศึกษาหาความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับ การทำสวน การทำนา การทำไร่ การค้าขาย และการควบคุมคนงาน ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ดังนั้นเมื่อขุนไกรถูกประหารชีวิต นางทองประศรีได้หนีการเป็นหม้ายหลวงไปอยู่ที่กาญจนบุรี และได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนของขุนไกรในช่วงแรก นางทองประศรีจึงพยายามสร้างฐานะและครอบครัวใหม่โดยการประกอบอาชีพส่วนตัวคือ การทำไร่ ทำนา ค้าขาย ฯลฯ ด้วยความสามารถเฉพาะตน ทำให้นางทองประศรีประสบความสำเร็จจนเป็นที่ยกย่องและยอมรับของสมาชิกในสังคม

แม่ลูกไปถึงบ้านกาญจนบุรี ในเมืองนี้มีคนที่คุ้นเคย ด้วยผ้าเย็บออกเล่าแต่เก่าก่อน ครั้นไปพบพวกห้องของขุนไกร นางค่อยทำมาหากิน ช่วยคนบ่าวไพร่ทำไร่นา มีคนนับหน้าถือตา ค่อยตั้งตัวทำกินเป็นดินสบาย	ทองประศรีบอกลูกว่าพ่อเอ๋ย แล้วเดินเลยไต่ถามเนื้อความไป ว่าญาติที่มีคอนเขาชนไก่ เขาก็ทำเรือนให้มิได้ช้า เงินทองทรัพย์สินค่อยเก็บหา ซื้อที่ทางช้างม้าแลวัวควาย ทรัพย์สินได้มาด้วยค้าขาย อยู่กับลูกชายมาหลายปี (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 35)
--	--

พฤติกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า นางทองประศรีนอกจากจะมีความรู้ในเรื่องของการทำนาทำไร่แล้ว นางทองประศรียังเป็นคนที่มีความรู้เกี่ยวกับการค้าขายอีกด้วย ผลจากการทำนาทำไร่และค้าขายของนางทองประศรีทำให้นางสามารถสร้างครอบครัวให้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ดีจนเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในสังคมที่นางอยู่อีกด้วย

3.3 ความรู้เกี่ยวกับหนังสือ

นางทองประศรีเป็นหญิงที่อ่านหนังสือออกและรอบรู้วิชาการต่าง ๆ เท่าเทียมกับผู้ชายเพราะนางได้รับการถ่ายทอดวิชาต่าง ๆ มาจากขุนไกรผู้เป็นสามี ดังนั้นนางทองประศรีจึงสามารถทำหน้าที่เป็นครูที่ดีของลูกและหลานได้

อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย ค่อยเรียบร้อย เรียนรู้ครูทองประศรี
 หวังขอมไทยไต่สั่นกียินดี เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์
 (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 533)

ตอนที่พระยาสุโขทัยสอบถามพลายชุมพลถึงเรื่องการเรียนหนังสือว่า
 เรียนมาจากไหน พลายชุมพลบอกว่า

ค่อยซักไซ้ไต่ถามถึงความหลัง รู้หนังสือหรือยังพ่อพลายเอ๋ย
 เจ้าพลายว่าอย่าสอนพ่อถึงเกษ เพียงละเลยเสียก็เพื่อนออกเพื่อนไป
 (ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 953)

เหตุการณ์ที่กล่าวมาได้นั้นยืนยันว่านางทองประศรีเป็นสตรีที่มีความรู้ความ
 สามารถอ่านออกเขียนได้ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นครูของหลาน ๆ ทั้ง ๆ ที่สังคมในยุคนั้น
 ไม่นิยมส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษาวิชาพิเศษที่นอกเหนือไปจากวิชาการบ้านการเรือนและ
 การประกอบอาชีพที่ครอบครัวทำกัน ซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาได้จากการปฏิบัติจริงจากครอบครัวของ
 แต่ละคน

3.4 ความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย

ด้วยเหตุที่นางทองประศรีเป็นสตรีที่สามารถอ่านหนังสือออก ประกอบกับ
 มีสามีรับราชการ ดังนั้นนางทองประศรีจึงได้รับความรู้เกี่ยวกับกฎหมายจากการอ่านและการ
 ถ่ายทอดจากสามี โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังเช่น ตอนที่
 นางศรีประจันยกนางวันทองให้กับขุนช้างทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นไม่มีใครทราบแน่นอนว่าขุนแผนตายจริง
 ในขณะที่ไปทำสงคราม นางทองประศรีจึงเตือนสตินางศรีประจัน แต่นางศรีประจันไม่ฟังนาง
 นางทองประศรีจึงไปหาพยานที่รู้กฎหมายมาเป็นพยาน

ยายทองประศรีได้ฟังว่า	เจ็บใจหนักหนาโกรธชั่วสัน
เป็นไรมีดีแล้วได้คู่กัน	เล่นมันจนหัวโตนกำแพง
ว่าพลางทางลงจากเรือนมา	หาพินนายบ้านตามตำแหน่ง
ปะตัวพันโซ่คิกำมันแดง	ชี้แจงเล่าความให้เขาฟัง

หลายแก้วลูกข้าอาสาทัพ	ยังไม่ทันได้กลับอยู่ภายหลัง
อีแม่เฒ่าซุกซนพันกำลั้ง	เชื่อฟังคนยุวามันตาย
ช่างไม่สืบคูให้รู้ข่าว	ยกลูกสาวให้มีตัวเสียง่าย ๆ
คงจะเกิดความใหญ่กันมากมาย	ขอเชิญนายไปด้วยช่วยเป็นพยาน

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 260)

และอีกตอนหนึ่งที่ภวีได้สะท้อนให้ผู้อ่านทราบว่านางทองประศรีเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องกฎหมาย คือตอนที่หลายงามเล่าให้นางฟังว่าขุนช้างทำเรื่องกับตนเอง และคิดจะฆ่าตนด้วย

ทองประศรีตอกชกผางผาง	ทศอ้ายช่างชาติข้าอ้ายหน้าชน
ลูกอีเฒ่าเทพทองคลองน้ำชน	จะฆ่าคนเสียทั้งเป็นไม่เอ็นดู
ทำราวเจ้าชีวิตฤทธิพิฆ้อง	ให้มันต้องโทษกรรมจนอ่อนหู
แค้นว่าตำราออกพร้าพรู	พ้อมมาอยู่บ้านย่าแล้วอย่ากลัว

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 527)

3.5 ความรู้เกี่ยวกับหลักการปฏิบัติราชการ

นางทองประศรีเป็นภรรยาของข้าราชการและยังมีลูกเป็นชาย ทั้งนางทองประศรีและขุนไกรตั้งความหวังว่า ลูกชายควรจะได้เข้ารับราชการเจริญรอยตามพ่อและตามค่านิยมของคนไทยในยุคนั้นที่นิยมให้ลูกหลานรับราชการเพื่อจะได้เป็นเจ้าของคนมากกว่าที่จะศึกษาเพื่อให้ได้ประกอบอาชีพ โดยเฉพาะการเป็นพ่อค้าซึ่งถือว่าเป็นอาชีพที่ไร้เกียรติ ดังนั้นขุนไกรจึงได้ถ่ายทอดวิชาเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติราชการให้กับนางทองประศรีเพื่อจะได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นให้กับหลายแก้วผู้เป็นลูก อีกทั้งนางทองประศรีเป็นคนฉลาดสามารถอ่านเขียนหนังสือได้ จากประสบการณ์และความรู้ที่นางมีอยู่นางจึงได้ถ่ายทอดวิชาเหล่านั้นให้กับลูกเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติราชการว่า

เจ้าอุตสาห์ออกเบรียวไว้กินหวาน
ถ้าได้คิมียศปรากฏไป
แต่ที่ว่าราชการงานเมือง
โบราณท่านจึงตั้งคคิมมา

ฝึกหัดราชการให้จงดี
เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา
จะสามารถปราบปรามเรื่องยากหนักหนา
ว่าวุฒิมี่สี่ประการ
(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 317)

ท่านว่าผู้เป็นข้าฝ่าธุลี
เจ้านั้ก็มี่สี่ประการ
แต่ที่ว่าอย่าทะนงองอาจ
ถ้าประมาทราชภัยคงไม่แคล้ว
โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์
ท่านกำหนดคงไว้ในตัวรา

วุฒิมี่สี่ประการ
จะสู้โพธิสมภารก็ควรแล้ว
โดยประมาทถือว่าข้ากล้าแกแล้ว
ลูกแก้วจงฟังคำมารดา
ราชสวัสดิ์ต้องเพียรเรียนศึกษา
มีมาแต่โบราณช้านานครั้น
(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 318)

ความรู้เกี่ยวกับหลักการปฏิบัติราชการนี้เป็นความรู้ที่คนโบราณนิยมและต้องการให้สมาชิกที่อยู่ในครอบครัวที่เป็นชายได้เรียนรู้ ด้วยหวังว่าหากได้เรียนวิชาเหล่านี้ไปก็สามารถถวายตัวเข้ารับราชการได้ การรับราชการนอกจากเป็นศักดิ์ศรีและเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูลแล้ว ยังเป็นการประกอบอาชีพที่มั่นคงและสร้างฐานะและอำนาจให้กับตนเองและครอบครัวอีกด้วย

3.6 ความรู้เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา

เวทมนตร์คาถาเป็นส่วนหนึ่งของวิชาไสยศาสตร์ เป็นวิชาที่คนสมัยก่อนนิยมที่จะศึกษาโดยเฉพาะผู้ชาย เพราะเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องของการล่องหนหายตัว แปลงกาย อยู่ยงคงกระพันชาตรี คำว่าเวทมนตร์คาถา เสฐียรโกเศศกล่าวไว้ว่า "คำว่าเวทมนตร์คาถาเป็นคำที่มาจากคำว่า "เวท" เป็นคำที่มาจากคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ เป็นบทสวดพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งบทเรียกเทวดามาปกป้องรักษา และคำสาปแช่งเพื่อให้เกิดอันตรายแก่

ผู้อื่นอีกด้วย (เสฐียรโกเศศ, 2521 : 228-229) ขุนไกรเป็นข้าราชการทหารที่มีความรู้ความสามารถในหลายเรื่อง โดยเฉพาะในเรื่องเวทมนตร์คาถา ขุนไกรได้รับการยกย่องว่า

.....
เป็นทหารชาญชัยใจฉกรรจ์	คุมไพร่ทั้งนั้นได้เจ็ดร้อย
อาจองคกงระพันชาติตรี	เข้าไหนไม่มีที่จะถอย
รบศึกศัตรูอยู่กับรอย	ถึงมากน้อยเท่าไรไม่หนีมา
กรมการเมืองสุพรรณลั่นหัว	เข็ดขามคร้ามกลัวใครไม่ผ่า
โปรตปรานเป็นทหารอยุธยา	มีสง่าอยู่ในเมืองสุพรรณ
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 2)

ขุนไกรได้ถ่ายทอดวิชาเกี่ยวกับเรื่องเวทมนตร์คาถาให้นางทองประศรี ด้วยหวังว่านางทองประศรีจะถ่ายทอดวิชาเหล่านั้นให้กับลูก เพราะคนต้องไปรับราชการโอกาสที่จะอยู่ใกล้ซิดลูกมีน้อย นางทองประศรีในฐานะเป็นแม่จึงต้องรับภาระเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอน และให้การศึกษาแก่ลูกแทนตนเอง

จึงเสลียวหน้ามาสั่งนางทองประศรี	ลูกของเราเท่านั้นเอาใจใส่
ยังเด็กอ่อนนอนนิ่งระวังระไว	เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี
ถ้าหากว่าผิดพลั้งจงสั่งสอน	อย่าสลัดตัดรอนให้หน้ายหนี
อุทิศให้สอนวิชาบรรดามี	ให้ลูกนี้สืบวงศ์พงศ์พลายไป
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 18)

ต่อมาพลายแก้วก็ได้ศึกษาวิชาเวทมนตร์จากเกจิอาจารย์ต่าง ๆ อีกหลายสำนัก และได้นำเอาตำราต่าง ๆ ที่ได้มาไว้ที่บ้าน นางทองประศรีเป็นสตรีที่ฉลาดและอ่านหนังสือได้ ดังนั้นนางจึงได้ศึกษาวิชาเวทมนตร์เพิ่มเติมจากตำราที่ลูกได้นำมาด้วยตนเอง จากความรู้ต่าง ๆ ที่นางทองประศรีมีขุนแผนจึงขอร้องให้แม่สอนวิชาต่าง ๆ ให้กับพลายงาม

ครานั้นขุนแผนแสนสุภาพ	ก้มกราบมารดาหน้าตาไหล
ลูกเห็นแต่แม่คุณค่อยอุ้มใจ	ช่วยสอนให้พละงามเรียนความรู้
อันตำรับตำราสารพัด	ลูกจงเก็บจัดแจงไว้ที่ในตู้
ถ้าล้มหลงตรงไหนไขออกดู	ทั้งสองครูของพ่อค่อกันมา
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 531)

อันเรื่องราวกล่าวความพละงามน้อย	ค่อยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทองประศรี
ทั้งขอมไทยได้สิ้นกียินดี	เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์
ปัดมั่งคั่งตัวนะปิตลลอค	แล้วถอนถอดถูกต้องเป็นล่องหน
หัวใจกริทธิเจเส่นห้กล	แล้วเล่ามนตร์เสกขม้นกินน้ำมัน
เข้าในห้องลองวิชาประสาเด็ก	แทงจนเหล็กแหลมลู้อยู่ขยัน
มหาหมื่นย่นยงคงกระพัน	ทั้งเลขยันต์ลางเหมือนไม้เคลื่อนไหว
แล้วทำตัวหัวใจอิปิโส	สะเคาะโช่ตรวนได้คังใจหมาย
สะกดคนมนตรีจั้งจังกำบังกาย	เมฆฉายสุริย์จันทร์ขยันดี
ทั้งเรียนธรรมกรรมฐานนิพานสูตร	ร้องเรียกภูตพรายปราบกำรามผี
ผูกพยนต์หุ่นหญ้าเข้าวารี	ทองประศรีสอนหลานช้านาญมา
	(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 533)

นางทองประศรีเป็นสตรีสามัญที่ได้รับการศึกษจากครอบครัว สามัญ ลูก และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดังนั้นจึงทำให้นางทองประศรีเป็นสตรีที่มีความรู้ในด้านต่าง ๆ จนได้รับการยอมรับให้เป็นครูสอนหลาน ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และความรู้ต่าง ๆ ที่นางได้ถ่ายทอดให้กับลูกหลานนั้นเป็นผลทำให้ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติพบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทุกคน เป็นคนที่สังคมยกย่องและยอมรับ ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว

จากการศึกษาสถานภาพที่สัมพันธ์กันในด้านต่าง ๆ ของนางทองประศรี ทำให้ทราบว่านางทองประศรีเป็นหญิงสามัญผู้ที่ได้เปลี่ยนแปลงสถานภาพทางครอบครัว สังคม และการศึกษาของตนด้วยการแต่งงานกับขุนไกรขุนนางที่มีความสามารถมาก จนเป็นที่ยอมรับของสังคม จากการเปลี่ยนแปลงสถานภาพด้านต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มีผลและอิทธิพล

ต่อการดำเนินชีวิตของลูกหลาน คือ ทำให้ลูกหลานของนางทองประศรีได้เข้ารับราชการตามลักษณะค่านิยมของคนไทยที่ว่า การเป็นข้าราชการนั้นย่อมมีเกียรติและศักดิ์ศรีมากกว่าการไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เพราะการเป็นขุนนางนั้นนอกจากไม่ต้องทำงานหนักแล้ว ยังเป็นอาชีพที่มีเกียรติ มีอำนาจ เป็นที่ยกย่องของบุคคลที่พบเห็นและเกี่ยวข้องโดยทั่วไป อีกทั้งยังได้รับสิทธิในที่ดิน การมีข้าทาสบริวาร ฯลฯ อีกด้วย จึงนับได้ว่านางทองประศรีเป็นแม่ที่มีความพยายาม มีความสามารถ ฉลาดในการเลี้ยงลูกหลาน และสร้างฐานะให้ตนเอง จากบุคคลที่ไม่มีทรัพย์สินติดตัวกลายมาเป็นบุคคลที่มีฐานะดีจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว ซึ่งแตกต่างจากนางศรีประจันและนางเทพทอง ที่มีสถานภาพและสภาพเช่นเดียวกันกับนางทองประศรีในเรื่องของการเป็นหม้ายและมีลูกติดคนละ 1 คน แต่ทั้งสองมีทรัพย์สินเงินทองที่สามึงให้ไว้เป็นมรดกมากมาย อีกทั้งข้าทาสบริวารก็เป็นคนเก่าแก่ที่สะดวกในการใช้งานและการปกครอง แต่ทั้งนางศรีประจันและนางเทพทองก็ไม่สามารถที่จะเลี้ยงลูกให้เป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิตเหมือนเช่นลูกหลานของนางทองประศรีได้ ทั้งนี้เพราะทั้งนางศรีประจันและนางเทพทองเป็นสตรีที่ไม่มีความรู้วิชาพิเศษเหมือนกับนางทองประศรี อีกทั้งวิธีการเลี้ยงดูลูกของบุคคลทั้งสามก็ต่างกันตรงที่ นางทองประศรีเลี้ยงลูกด้วยความเข้าใจถึงพัฒนาการของเด็กแต่ละวัย และเลี้ยงดูด้วยความรักและความตั้งใจดีมาตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ ส่วนนางศรีประจันนั้นถึงแม้ว่านางพร้อมที่จะมีลูก แต่ด้วยเหตุที่มีความรู้ในเรื่องจิตวิทยาและพัฒนาการเด็กน้อย ดังนั้นนางศรีประจันจึงยึดเอาความคิด ความต้องการ และอารมณ์ของนางเองเป็นเกณฑ์ ในการตัดสินใจแนวทางการดำเนินชีวิตให้ลูกโดยขาดการยั้งคิดอย่างชาญฉลาดเหมือนกับนางทองประศรี จึงเป็นผลทำให้นางวันทองพบกับความผิดหวังในการครองคู่มาตลอด จนกระทั่งถูกประหารชีวิต เพราะไม่สามารถที่จะตัดสินใจอนาคตของตนเองด้วยตัวเองได้ และนางเทพทองก็มีความรู้สึกอคติต่อขุนช้างตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ และเมื่อคลอดออกมานางก็แสดงความรังเกียจต่อลูกแอบแฝงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นขุนช้างจึงเป็นบุคคลที่ก้าวร้าว ซื่อลาค สร้างปัญหาให้กับตนเองและบุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลา เป็นบุคคลที่ไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทั้งในชีวิตส่วนตัวและในชีวิตราชการ ซึ่งผิดกับขุนแผนตรงที่ประสบความสำเร็จในชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัวและการรับราชการ ดังที่ได้วิเคราะห์ผ่านมาแล้ว ทั้งนี้อิทธิพลที่ทำให้ลูกแต่ละคนเป็นเช่นดังกล่าวแล้ว นั้นคือผลจากการเลี้ยงดูและการอบรมสั่งสอนของแม่ที่มีต่อลูกนั่นเอง

นางมัทรีจากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

มหาเวสสันดรชาดก เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่เรียบเรียงมาจากคัมภีร์มหานิบาตซึ่งกล่าวถึงพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ คือการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรชาดก ที่เรียกว่า "มหาชาติ"

นางมัทรีเป็นแม่ที่มีสถานภาพที่น่าสนใจหลายประการ เช่น สถานภาพทางชาติกำเนิด และสถานภาพทางครอบครัว สถานภาพทางการศึกษา สถานภาพต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วจึงเป็นปัจจัยสำคัญซึ่งมีผลต่อบทบาทของตัวละครในเรื่อง

1. สถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด

นางมัทรีเป็นพระธิดาในตระกูลมาตุลราชวงศ์ แห่งกรุงมัทราช ได้อภิเษกกับพระเวสสันดรรัชทายาทแห่งเมืองสีพี

มัทรี อาเนตวา จึงนำมาซึ่งพระมัทรีผู้ทรงศรีสวัสดิ์เลิศลักษณะกัลยา เป็นตระกูลธิดามาตุลราชวงศ์ ท้าวเธอก็ทรงราชาภิเษก เป็นเอกองค์ อัครมเหสี ประทานราชกุมารี กำเนิดหมั่นหนักพันพระองค์นาง พันสาวสาว สวัสดิ์สำอางเป็นอย่างยิ่ง...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 22)

เมื่อนางมัทรีอภิเษกกับพระเวสสันดร และเดินทางมายังเมืองสีพี นางมัทรีก็มีสถานภาพทางครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป

2. สถานภาพที่สัมพันธ์กับครอบครัว

สถานภาพทางครอบครัวที่เด่นชัดและน่าสนใจของนางมัทรีที่ปรากฏในครอบครัวสมรส ซึ่งมีพระเวสสันดรเป็นหัวหน้าครอบครัวและเป็นพระสวามีนั้นมี 2 ฐานะ คือ

2.1 ฐานะภรรยา

2.2 ฐานะแม่

2.1 ฐานะภรรยา

ฐานะมเหสีเอกของพระเวสสันดร นางมัทรีปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ค้ำจุน ได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นนางแก้วของพระเวสสันดร ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ ของนางมัทรีที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติการเป็นภรรยาที่ดี คุณสมบัติที่เด่นชัด มี 3 ประการ คือ

2.1.1 การเคารพเทิดทูนสามี

นางมัทรีเป็นสตรีที่มีชาติกำเนิดอยู่ในตระกูลกษัตริย์และอยู่ในสังคมไทย ดังนั้นนางมัทรีจึงได้รับการอบรมเกี่ยวกับการปฏิบัติตนเป็นกุลสตรีตามคตินิยมของวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะการปฏิบัติตนของสตรีที่อยู่ในฐานะการเป็นภรรยาว่า ภรรยาที่ค้ำจุนต้องเป็นภรรยาที่เคารพเทิดทูนยกย่องสามี ผู้เป็นภรรยาจะต้องถือว่าสามีเป็นสิ่งสูงค่าสำหรับชีวิต เสมือนมงกุฎครอบเกล้า สามีทำให้สตรีมีค่า สตรีที่ไร้สามีเปรียบเสมือนแหวนที่ไร้หัวยอมต้อยค่า ซากผู้คุ้มครอบ อาจจะได้รับคำนิทาหรือภัยอันตรายต่าง ๆ ดังนั้นนางมัทรีจึงพยายามปฏิบัติตนตามความรู้ที่นางได้รับการอบรมมาอย่างเคร่งครัดและเต็มใจ ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางมัทรีกล่าวตอบพระเจ้ากรุงสอยชัยถึงเหตุผลที่นางจะต้องเดินทางไปกับพระเวสสันดรว่า

...พระพุทเจ้าข้า สามีมีอยู่แล้ว เสมือนหนึ่งฉัตรแก้วอันกันเกศ
งามหน้างามเนตรทุกเวลา พระคุณเอ๋ย เป็นม่ายชายหย่าแรกรุ่งจำเรือ
ร้างไม่มีสหาย ทั้งเพชรรัตนรั้วสลวยเป็นไผ่ผ้า วิถีนี้ควากก็ยอมเอาเบา
ราคาไม่ขายได้ ผู้ที่จะถือซื้อใส่ก็อายหน้า เหมือนหญิงม่ายชายหย่าสิ้น
อาลัย...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 72)

...จะหาผ้าที่ไหนได้ดังพระทูลเกล้า คายแล้วเกิดเล่าสักร้อยชาติ
จะเหมือนพระเวสสันดรจอมปราชญ์นี้ยากนัก ตั้งแต่เกล้ากระหม่อมเป็น
จอมบริรักษ์ภักดี คำนิคหนึ่งก็มีได้ว่ามัทรีให้อภัยศัสสู่อมอคโอบอ้อม...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 73)

2.1.2 ความจงรักภักดีและปฏิบัติตนอยู่ในโอวาท

นางมัทรีตระหนักอยู่เสมอว่า การทำให้ครอบครัวอยู่อย่างมีความสุขและเป็นภรรยาที่ดีของสามีได้นั้น ภรรยาจะต้องครองรักด้วยความจงรักภักดีและปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทสามี ไม่แสดงกิริยาที่หยาบคาย ทั้งทางกายและวาจา ต่อหน้าและลับหลังสามี ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดก็ตามภรรยา จะต้องปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของนางมัทรีที่ยืนยันต่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยว่า ถึงจะทุกข์ยากอย่างไรตนก็จะขอติดตามพระเวสสันดรไป ทั้งนี้เพราะความรักและความจงรักภักดีที่นางมีต่อสามีนั่นเอง

...จะให้ละพระบิดาปกครองลูกไปในกลางป่า คือใครจะปฏิบัติรักษาก็หาไม่ได้ จะให้ลูกนี้ยอมอยู่ในเวียงชัยไอศวรรย์ พระองค์จงพาดพิงให้เป็นผี นั้นแหละมัทรีจะไม่ได้ไปตามพ่อ จงจงจำหัตถกรรมตัวก็คงจะหลบลี้ ขอพระบารมีลูกระหม่อมจอมพิภพเวียงชัย เป็นกลดกันภัยในกลางป่า พ่อเมียก็จะก้มหน้ากราบถวายบังคมลาพากันไป...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 73-74)

จากแนวความคิดและพฤติกรรมของนางมัทรีที่ได้แสดงต่อพระเวสสันดร ทำให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยเข้าใจ และยอมให้นางมัทรีตามพระเวสสันดรไปในครั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงเชื่อว่า

...มัทรีเอ๋ย เจ้ารักผัวยิ่งกว่าแล้วพ่อแล้วหนอพระลูกแก้ว...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 77)

ในการครองคู่ เมื่อพระเวสสันดรต้องการสิ่งใด นางมัทรีก็ต้องพยายามจัดหามาให้ ถึงแม้ว่าการกระทำบางอย่างของพระเวสสันดรทำให้นางมัทรีจะต้องได้รับความทุกข์ทรมานประการใดก็ตาม นางมัทรีมีเคยที่จะขัดขืนหรือไม่ปฏิบัติตาม หรือแสดงอาการไม่พอใจ ทั้งนี้เพราะนางมัทรีได้รับการอบรมในเรื่องของการเชื่อฟังและอยู่ในโอวาทของสามี เพราะนางมัทรีเชื่อว่าสตรีนั้นเมื่อพ้นจากอกของพ่อแม่หรือผู้ปกครองแล้ว ย่อม

จะต้องอยู่ในความดูแลและคุ้มครองจากสามี สามีจึงมีสิทธิ์ขาดในตัวของผู้ที่เป็นภรรยาในทุก ๆ ด้าน เมื่อพระเวสสันดรต้องการจะรักษาพรหมจรรย์ พระเวสสันดรจึงกล่าวกับนางมัทรีว่า

...ธรรมศาสตร์ย่อมเป็นที่เคารพหมองแก่พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น
ตั้งแต่วันนี้ไป เจ้าอย่าได้มาหาเราในชั่วเวลา ลับตาสองกุมาร ทั้งใน
ทิวากาลและราตรีตลอดเดือนและปีไปเถิด ส่า สมบูรณ์ สมนัดเจ้าพระ
มัทรีก็ทรงโสมมสันติรับพระราชชกติกา ถวายปฏิญญาแล้วก็ทำตามความ
นั้น...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 122)

ในกัณฑ์มัทรี เมื่อนางมัทรีกลับจากป่าไม่พบโอรสธิดา พระ
เวสสันดรทำอุบายต่อว่านางมัทรีต่าง ๆ นานาในทางที่เสียหายเพื่อให้นางโกรธจะได้ทุเลา
ความทุกข์โศก นางมัทรีก็พยายามชี้แจงให้พระเวสสันดรทราบด้วยวาจาที่สุภาพ ไม่ใช่คำหยาบ
คายหรือแสดงกิริยาอาการที่ต่ำช้าต่อพระเวสสันดรเลย ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดร
ต่อว่านางมัทรีว่า นางมัทรีมัวแต่ไปเถลไถลจนค้ำไม้ตั้งลูกและผ้าให้ได้รับความทิวโหยและทุกข์
ทรมาน และแกล้งมาพูดว่าลูกของตนหาย เพื่อกลบเกลื่อนความผิดที่ตนได้ทำมา นางมัทรีได้
พยายามชี้แจงด้วยวาจาที่สุภาพถึงเหตุผลและเหตุการณต่าง ๆ ที่ทำให้นางไม่สามารถที่จะกลับ
มายังอาศรมได้ตามเวลาปกติที่เคยปฏิบัติ อีกทั้งจิตใจของนางนั้นก็รักและซื่อสัตย์ต่อสามีตลอด
เวลา โดยเฉพาะลูกซึ่งเปรียบเสมือนเป็นดวงใจของนาง

...มัทรีสัตยาสาว่ามีภักดิ์รักผัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเข็ญ
ใจก็ตามกรรม วนมูลผลหารिया อุตสาหะตระครากตระครำเตร็ดเตร่
หาผลาผลไม้ ถึงที่ไหนจะรก เรียวกก็ชอกชอนอุตสาห์เที่ยวไม่ถอยหลัง จน
เนื้อหนังช่วนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย้อยทุกหย่อมหนาม อารามจะ
ใครได้ผลาผลไม้มาปฏิบัติลูกบ่ารุงผัว ถึงกระไรจะคุ้มตัวก็ทั้งยากนำหลาก
ใจ ออกของใครจะอำภัพยับพิกล เหมือนนมมัทรีไม่มีเนตร นำที่จะสงสาร
สังเวชโปรคปรานีว่ามัทรีนี้เป็นเพื่อนยากอยู่จริง ๆ ช่างค่อนข้างบริภาชณา

ได้ลงคอไม่คิดเลย พระคุณเอ๋ยถึงพระองค์จะสงสัยก็น้ำใจของมัทรีนี้
 กตเวที เป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทน ราม สิวานพุดตา อุปมา
 เหมือนสีกาอันมักคืต่อสามีรามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 279-280)

ครั้งเมื่อพระเวสสันดรต้องการบริจาคมัทรีให้เป็นทานแก่
 พรามณ์ (พระอินทร์แปลง) นางมัทรีก็ยอมปฏิบัติตามโดยไม่มีเงื่อนไขหรือข้อโต้แย้งใด ๆ
 ทั้งสิ้น เพราะนางมัทรีเข้าใจถึงจุดประสงค์ในการบริจาคของพระเวสสันดรมาตั้งแต่ต้น โดย
 เจาะอย่างยิ่งเมื่อได้ผ่านความทุกข์ทรมาน เมื่อต้องสูญเสียลูกทั้งสอง และพระเวสสันดรได้
 ชี้แจงจุดประสงค์ในการบำเพ็ญทานของพระองค์จนนางมัทรีมีจิตอนุโมทนาด้วย จึงยินดีร่วมอุทิศ
 ตัวเองเพื่อการบำเพ็ญทานนั้น

สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เมื่อตรัสตั้งนี้แล้ว มีพระทพทัญห่องแล้วในที่
 จะบำเพ็ญทานทานบารมี พระหัตถ์หนึ่งจับพระกรสมเด็จพระยอมเยาว-
 มาลัยมิ่งมัทรี พระหัตถ์หนึ่งทรงเต้าอุทกวาริแล้วหลังลงยังมีพรามณ์
 สำแดงความอนุญาตพระมเหสีให้ขาดจากการเป็นของพระองค์ ตกลงเป็น
 ของพรามณ์ ขณะนั้นความอัศจรรย์ต่าง ๆ หลายอย่างก็บังเกิดเป็นเห็น
 แปลกประหลาด โดยอำนาจพระทานบารมี สมเด็จพระมัทรีก็ยอมยินดีไป
 ตามพระอัยยาศัย จะขัดขวางอันใดก็ไม่เป็น...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 304-305)

2.1.3 การปรนนิบัติรับใช้สามี

นางมัทรีเป็นมเหสีที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมในเรื่องการปฏิบัติ
 ตนเป็นกุลสตรีทุกประการ นอกจากจะเป็นภรรยาที่เคารพ ยกย่อง จงรักภักดีและอยู่ในโอวาท
 ของสามีแล้ว นางมัทรียังเป็นมเหสีที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระเวสสันดรตลอดเวลาที่ได้ร่วมชีวิต
 กัน ดังจะเห็นได้จากแนวความคิดและวิธีการปฏิบัติตนของนางมัทรี เมื่อครั้งที่พระเวสสันดรถูก
 เนรเทศออกจากเมืองสีหิ นางมัทรียินดีติดตามสามีไปอยู่ในป่าที่เขาวงกต แม้นางจะรู้ว่าการ

ไปในครั้งนั้นนางจะต้องได้รับความทุกข์ทรมานเป็นอย่างมากก็ตาม อีกทั้งต้องดำเนินชีวิตเหมือนชาวป่าที่ต้องหาเลี้ยงชีพด้วยผลไม้และอาหารประเภทอื่น ๆ ที่สามารถหาได้จากป่า แต่นางมัทรีก็มีให้วันเเกรงต่อความทุกข์ยากเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะนางมัทรีได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ต้องคอยปรนนิบัติรับใช้ให้สามีและสมาชิกในครอบครัวอยู่อย่างสบายและมีความสุข ตามค่านิยมของสังคมไทยยุคนั้น ดังนั้นนางมัทรีจึงทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยถึงสาเหตุที่นางต้องเดินทางไปพร้อมพระเวสสันดรว่า

...ครั้นลูกจะไม่ไปก็ใช้ที่ ด้วยพระราชสามีสิดกไว้ใคร เขาจะอึ้ง
ลูกจะนอนลอยนวลอยู่ในวังมัจฉวรร ประชาชนมันจะชวนหันสรวลแซ่มัทรี
ไม่รู้ที่จะแลดูหน้าใครให้เต็มเนตร จะสู้จนทนทเวชไปในราวป่า มุญชบุพ
พชี่ อรุสา ลูกจะเอาพระกรอรุพางค์ต่างพรั้มัด กรีดทางพันแปดคาใน
ป่าพระหิมवास มิให้ระคายเคืองเบื่องบาทพระเจ้าด้ว...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 71)

ดังนั้นนางมัทรีจึงได้ติดตามพระเวสสันดร ไปอยู่ยังเขาเวงกต
เพื่อคอยปรนนิบัติรับใช้สามีของนาง

...อด มหฺทิ เทวี ครั้นนั้นสมเด็จพระมัทรีคาบสสินี มีพระหฤทัยยัง
จำนงจงรักภักดี ต่อพระบรมฤษีสามีด้วยความกตัญญู จะใคร่ให้พระองค์
ทรงประพาศิพรคอยู่สบาย ไม่ต้องลำบากพระกายด้วยต้องเสด็จไปเที่ยว
แสวงหาผลาผล แต่ต้นไม้ในไพรสนต์และจะรับอาสาด้วยตนมาถวาย ให้
ได้เสวยเลี้ยงพระกายและสองตรุณราชกุมาร พระนางจึงกราบทูลขอ
พระราชทานบวรปฏิญญาว่า เทว ข้าแต่สมเด็จพระมหาวิสุทธิสมมุติเทพ-
พงศ์ ข้าพระบาทขอรับพระราชทานโอกาส ขอพระราชทานพระพรแต่
พระองค์ จงโปรดอย่าถือโทษข้ามัทรี พระองค์เป็นราชสวามีผู้เป็นเจ้าของ
เนื้อเคียรเกล้าของข้าพระบาท ไม่ควรที่พระองค์จะเสด็จไปในวนาวาส
เพื่อแสวงหาผลาผลในหนทางกลางป่า เมื่อเวลาร้อนรนในกลางวัน ขอ

พระองค์อย่าเสด็จไปในอริย์ เพื่อแสวงหาผลอาหาร จงเสด็จอยู่กับสอง
 ครุฑคาบสกุमारในอัสสัมบทนี้ ตัวข้ามัทรีจะขออาสาไปเที่ยวแสวงหามูล
 ผลาบรรดาเป็นของคนควรจะบริโภคได้มาถวายให้เสวยกับสองครุฑน้อย
 และเก็บบางส่วนซึ่งเหลือแล้ว ข้าจึงจะหาอื่นมาจางเจือ เก็บไว้เพื่อจะ
 พระราชทานสองกุมารในเพลากลางวันหรือใคร ๆ มาแต่ที่นั่น ๆ เป็น
 อากันตุกมณูษย์มาที่นี่ พระองค์จะได้ทรงพระปฏิบัติในพระทานบารมีและ
 อากันตุกปฏิสันถารนับเป็นพระราชกุศลตามประสงค์ ขอพระองค์จงโปรด
 ยอมตามความปฏิญญาของข้ามัทรี ผู้เป็นทาสีนี้เถิด...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 120-121)

นางมัทรีได้ร่วมทุกข์กับพระเวสสันดรในเขาวงกตจนพระวร-
 กายชubbผอมเพราะความยากลำบากที่นางได้รับ แต่นางก็มีได้ปรีากบ่นหรือย่อท้อที่จะปรนนิบัติ
 รับใช้และร่วมทุกข์กับพระเวสสันดรผู้เป็นพระสวามีต่อไป

...แต่พระมารดานับุภำผำตงคอนอริญุเรศ พอรุ่งรางสว่างแสง
 พระสุริเยศอรุณทิวากาล พระกรก็อุ้มกระเช้าเสียมแสรกแบกขอทาน
 เข้าสู่ไพร เทียวขุมมูลมันเลือกสรรสอยผลไม้อันมีรส ท่อสายัณห์จึงกลับ
 มาสู่พระอาศรมบทภูฏิง แบ่งปันกันฉันทั้งสองก็ทุกเวลาตามประสาไร้
 รตุติ ภูณูขาม โน ทิวา จะได้รับพระราชทานมูลผลาอาหารครั้งไรก็ต่อเมื่อ
 ราตรีที่วานัน ไม่มีสักมื้อหนึ่งเลย พระอัยกาเจ้าเอย องค์สมเด็จพระชนนี
 ศรีสุนทรราชสูติสา ก็เป็นนางกษัตริย์ชัตติยสุขุมโสภาหิมลรูป บัคนักก็ดู
 เศร้าศรีชิตูชบเสยสิริวิลาส ผู้ใดพิศก็ผิดพิกลประหลาดกว่าแต่ก่อนกาล
 ด้วยต้องแค้นและฝนทนมานมีแต่ทุกข์ลำบาก จะทูลบรรยายถวายซึ่ง
 ความยากสุดซึ่งจะรำพัน...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 343)

จากการปฏิบัติตนตามคุณสมบัติการเป็นภรรยาที่ดี ทำให้นางมัทรีเป็นพระสนุสชาติที่พระเจ้ากรุงสวชัฎชัยและพระนางมุสตีรักใคร่ ห่วงใย และยกย่องเสมือนหนึ่งนางเป็นพระธิดาของพระองค์เอง ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางมัทรีขอติดตามพระเวสสันดรนั้น พระเจ้ากรุงสวชัฎชัยพยายามพูดโน้มน้าวให้นางมัทรี เลิกล้มความตั้งใจที่จะเดินทางไปพร้อมพระเวสสันดรเพราะความรัก ความห่วงใย ที่พระองค์มีต่อนางมัทรี

...พระลูกเอ๋ย อย่าไปเลยฟังพ่อว่า วเน เย โหนติ หุสสุหา
อนึ่งป่าพระหิมพานต์ ประกอบไปด้วยร่นร้นจะกินกัด สารพัดที่นอนนึ่ง
อนเจนาจ ไปไม้ลาคนบรูพี แต่จะกินก็ไม่มีคูเวทนา แม่จะเสวยมูล
ปลาได้หรือนะมัทรี...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 69)

...โสตุมพรา กาสรยอมนอนแปลงปละเปลือยเปลี่ยว เขานัน เสียม
เสียว ไปล่แปล้แลแหลมคั้งขนม่มั่น แม้นเห็นคนคั้นเคินไพร ลูกหะลิ่งไล่
โลดโคคโคนขวิด มัทรีจะเอาชีวิตไปทิ้งเสียในไพรสณฑ์ ยามนี้ก็น้ำฝน
ฝูงคนไม่ใคร่เดิน พวกผีก็เกร่อเกรินเคินผิวปากอยู่อึงมี ลิงค่างบางชะนี
ก็โหยให้ เมื่อจวนใกล้สนธยาเวลาขมุกขมัว พระลูกเอ๋ยเร่งรำพึงถึงตัว
จะติดตามพระเจ้าหัวไปในกลางป่า บิดานี้เห็นไม่เป็นผล จะแค้นคับอับ
จนในกลางไพร...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 70)

นางมัทรีนอกจากจะเป็นที่รักและห่วงใยของพระเจ้ากรุงสวชัฎชัย และพระนางมุสตีแล้ว นางยังเป็นแม่เหล็กที่พระเวสสันดรให้ความรัก ยกย่องและวางใจเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดรทรงฝากให้นางมัทรี เป็นผู้ดูแลพระชนกพระชนนีแทนตนเองที่ต้องออกจากเมืองตามบัญชาของพระบิดา

...อนึ่งพระลูกรักสองสายใจสุคiswaท เจ้าจงอย่าประมาทช่วย
อภิบาลบำรุงรักษาทั้งองค์สมเด็จพระราชาธิบดีและพระราชมารดาของพี่
เจ้าจงกักตักปฏิบัติอย่างให้ เคืองขัดพระอภัยมณี...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 38)

พฤติกรรมของนางมัทรีและตัวละครอื่น ๆ ที่ได้เกี่ยวข้องกับ
ครอบครัวของนาง สะท้อนให้เห็นว่านางมัทรีเป็นภรรยาที่ดีของครอบครัว ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้
นางมัทรีจึงได้รับความรักและความห่วงใยจากสมาชิกในครอบครัวทุกคน ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้า
กรุงสุโขทัย พระนางผุสดี ไอรส ธิดา และข้าทาสบริวาร ประชาชนทุกคน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2.2 ฐานะแม่

ในฐานะของการเป็นแม่ของกัณหาและชาลี นางมัทรีได้รับความเคารพ
ความรัก ความยกย่องและเชื่อฟังจากไอรสและธิดาทั้งสองเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากเหตุ-
การณ์ตอนที่พระเวสสันดรทูลลาพระเจ้ากรุงสุโขทัยเพื่อออกเดินทางโดยมีนางมัทรีและไอรสธิดา
เสด็จไปด้วย นอกจากเพราะความรักของลูกที่มีต่อพ่อแม่แล้ว ส่วนหนึ่งของการตัดสินใจของ
ไอรสและธิดาคือคำกล่าวของพระมารดาที่ว่า

...โอ้พ่อชาลีกัณหาของแม่เอ๋ย จะนั่งเฉยอยู่ใยเล่าฟังแม่ว่า จง
บังคมพระอัยกา แม่กัณหาทูลลาเกิดจะได้ไป ทูลเกิดทูลสิ้นแม่อย่าร้องไห้
จะมีวามอง พ่อชาลีช่วยทูลแทนพระน้องที่เกิดสิ้นพ่อ จะเข้าชี้ริรออยู่ว่า
ไร เจ้าจะยอมอยู่หรือแม่จะได้ไปจงขังใจให้จงดี พระลูกเอ๋ย ไม่คู่ควร
กับพระบุรีแล้วนะพระลูกรัก อย่าไฝสูงให้เกินศักดิ์ใช้สุริยวงศ์ โภกิลลา
หรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ใช้พงศ์พันธุ์...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 79)

หึ่งกัณฑ์และชาลีได้ออกเดินทางไปพร้อมกับพระบิดาและพระมารดา ความประสงค์ของพระมารดา โดยมีใจคำนึงถึงความทุกข์ยากที่จะได้รับการเดินทาง และการครองชีวิตในป่าเพียงลำพังกับพระบิดาและพระมารดา โดยไม่มีข้าทาสบริวารและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เลย

...เต จตุตธาโร ชุตติยา อันว่ากษัตริย์หึ่งสี่พระองค์ คือสมเด็จพระวิสุทธิพงษ์ภูวนาท เจ้าประสาชาตีสาวสี่พีและสมเด็จพระมเหสีนารีรัตน์ และสองครุณกษัตริย์ คือพระชาลีศรีรัตนราชกุมาร และพระเยาวมาลย์กัณฑ์ชินาราชบุตร เมื่อเสด็จโดยวิถีภูวนสถาน คำเนินโดยบทมาลย์ในทางกันดารคั้งกล่าวมา...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 86)

ทุกครั้งทั้งกัณฑ์และชาลีมีความทุกข์หรือมีปัญหาต่าง ๆ บุคคลแรกที่หึ่งสองระลึกถึงและต้องการให้มาช่วยเหลือพวกตนคือนางมัทรีผู้เป็นแม่ หึ่งนี้เพราะหึ่งสองเชื่อว่าแม่เป็นที่พึ่งที่ค้ำที่ที่สุดของตน ดังเช่นตอนที่ชุกทำทารุณกรรมแก่กัณฑ์และชาลี หึ่งกัณฑ์และชาลีได้คร่ำครวญถึงนางมัทรีผู้เป็นแม่ว่า

....สองกุมารพร่ำปรึกษากัน ว่าเราจะอภิวันท์ไหว้ไว้แก่เทเวศ
 สั่งให้ช่วยบอกเหตุทูลถึงพระมารดา ว่าพลางทางก็แอบพระอภัยสาขพระ
 เคียรถวายต่างประทีปธูปเทียนบहु่มชาติ พระพี่น้องก็ร้องประกาศด้วยวาจา
 ว่า โทณโต เทว สงฺฆาโย ข้าแต่เทพดาเจ้าทั้งหลายเอ๋ย อันศักดิ์สิทธิ์
 สถิตที่เครื่องห้ำหั่นดาวัลย์ อันทรงพิทยากรรมและพิทยเนตร ได้โปรดเกศ
 เกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยบอกพระมารดา ว่ายังมีพราหมณ์ชราบุรุษโทษ
 พาลูกหึ่งสองโสคมาทางนี้ ชื่อว่ากัณฑ์ชาลีได้สั่งความให้พระมารดาเร่ง
 ติดตามมาให้จงได้โดยมรรคาลัยไพระระหง ตรงตลอดทอดเดียวกระหึ่ง
 ถึงประตูป่า แต่พอลูกได้เห็นหน้าฝ่าพระบาท อโห วัตถุ เร ชกฺขินี ใ้
 พระชนนีศรีสุมาตฺขของลูกเอ๋ย เวลาปานฉนี้แล้วมิตามมา เออ ก็เกือบ

จะหันพระศูไปเสียยังแล้ว ที่ไหนเลยจะได้เห็นหน้าพระลูกแก้วทั้งสอง
รา...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 259)

และจากแนวความคิดของชาสที่มค่อพ้อและแม่ใน เรื่องของการเป็นพี่
ของลูกว่า

...กณฺเฑ ชูกรแก้วกัณฑาเอ๋ย ที่ได้ยินเนื้อความท่านเล่าสืบกันมา
ว่าทำพร้าสองประการสืบสันดานโดยประเพณี นรา เอกจฺจฺยิยา กุมาร
กุมารโศไโคไรนึราศปราศจากพ้อยั้งแต่แม่ผู้เดียว ก็พอแลพอเหลือวชื่อว่ายู่
พร้อมทั้งบิดาและมารดา ทารกา ทารกผู้โศไโคไรนึราศปราศจากแม่ยั้งแต่
พ้อผู้เดียว ก็เปล่าเปลี่ยวได้ชื่อว่าคุณยั้งบิดาและมารดาถึงจะประโลม
เลี้ยงรักษาเล่าก็ไม่ถึงใจถึงจะได้ทุกขภัยสักร้อยสิ่ง อันบิดาแล้วกึ่งได้
ไม่นำพา อันคุณของพระมารดาท่านพรรณนาไว้ว่าเป็นที่ยิ่ง สจฺจํ คำที่
ว่ามานั้นก็จริงสมอยู่แล้วนะพระน้องแก้วกัณฑา เหมือนหนึ่งอกเราทั้งสอง
ราในครั้งนี้ พระชนนีไม่อยู่ อ้ายพราหมณ์ฉนั้นจึงข่มขู่เคี่ยวเข็ญกระทำโทษ

...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 253-254)

ข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่านางมัทรีเป็นแม่ที่มีความสำคัญ
ต่อความรู้สึกนึกคิดของลูกทั้งสอง นางเป็นแม่ที่ได้รับการยอมรับ เคารพ ยกย่องและเชื่อฟังจาก
ลูกทั้งสองตลอดเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

3. สถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษา

นางมัทรีเป็นพระธิดาของท้าวมัทราชา นางมัทรียอมได้รับการศึกษาตามสถาน-
ภาพของการเป็นพระธิดา โดยเฉพาะในเรื่องการปฏิบัติตนให้เป็นกุลสตรีตามค่านิยมในสังคม
ยุคนั้น การเตรียมความพร้อมในการเป็นภรรยาที่ดีของสามีและการเป็นแม่ที่ดีของลูกในอนาคต

จากการศึกษาทำให้สันนิษฐานได้ว่านางมัทรีได้รับการอบรมในเรื่องความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของกุลสตรีจนสามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตจนก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสามีและลูก

ความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของกุลสตรี

นางมัทรีมีสถานภาพโดยกำเนิดเป็นสตรีในราชตระกูล สถานภาพนี้มีผลต่อความสำคัญในหน้าที่ของภรรยา โดยเฉพาะชายาของพระราชวงศ์ นางมัทรีจึงเป็นสตรีที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในเรื่องการปฏิบัติตนของสตรีที่แต่งงานและมีครอบครัวว่าจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นทั้งศรีภรรยาของสามีและเป็นแม่ศรีเรือนของครอบครัว ตามคตินิยมที่มีอยู่ในสังคมอินเดียโบราณ นอกจากความรู้เกี่ยวกับการเป็นศรีภรรยาและแม่ศรีเรือนดังกล่าวมาแล้ว นางมัทรียังได้รับความรู้และคตินิยมเกี่ยวกับข้อจำกัดของหญิงหม้ายอีกด้วย

นางมัทรีมีทัศนะต่อการปฏิบัติตนของหญิงที่มีสามีและหญิงที่เป็นหม้ายแตกต่างกัน โดยเฉพาะเรื่องการวางตนในสังคม นางมัทรีเชื่อว่าหญิงที่มีสามีนั้น สามีจะทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลและคุ้มครองภรรยาตลอดเวลาที่ครองคู่กัน ภรรยาจะประสบความสำเร็จในชีวิตคู่หรือไม่ ส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับการปฏิบัติตนของสามีที่มีต่อภรรยา สามีมีอำนาจในการปกครองและดูแลทุกข์สุขของภรรยา หรือสมาชิกในครอบครัวทุกคน ดังนั้นผู้เป็นภรรยาจึงต้องรู้จักเอาใจใส่ปรนนิบัติรับใช้สามี ให้สามีอยู่อย่างมีความสุขทุกสถานการณ์ และทุกสถานที่ ดังเช่นพฤติกรรมของนางมัทรีที่แสดงให้เห็นว่าหญิงที่มีสามีนั้นจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นเพื่อนคู่คิดและมิตรคู่ใจของสามีตลอดเวลาจึงจะไม่ถูกสังคมประณาม ดังที่นางมัทรีกล่าวกับพระเจ้ากรุงสยุมชัยในกัณฑ์ ทานกัณฑ์ว่า

...พระคุณเอ๋ย เห็นว่าลูกนี้เป็นหญิงย่อมทรงพระอาลัย ครั้นลูกจะไม่ไปก็ใช้ที่ ด้วยพระราชสามีลิดกไรใคร เขาจะอนิ่ง ลูกจะนอนลอยนวล อยู่ในวังมัจฉวร ประชาชนมันจะชวนกันสรวลแซ่ มัทรีไม่รู้ที่จะแลดูหน้าใครให้เต็มเนตร จะสู้นทเวทขไปในราวป่า มนุษย์พหุขี อรสา ลูกจะเอาพระกรอรพางค์ต่างพรัามีค กรีตทางพันแผกคในป่าพระหิมवास มิให้ระกายเคื่องเบื่องบาทพระเจ้าด้ว ครั้นจะอยู่เล่าก็กลัวตัวจะเป็นม่าย ...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 71)

หากสตรีใดสามารถปฏิบัติตน เคียงคู่และร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี เช่นนางมัทรี ก็ จะได้รับการยกย่องจากสมาชิกในสังคม ส่วนสตรีที่เป็นหม้ายนั้นก็จะมีหลักในการปฏิบัติตนที่แตกต่างไปจากหญิงที่มีสามี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการปฏิบัติตน การวางตนให้เป็นที่ยอมรับของสังคม การแสดงออกทางกิริยามารยาท หรือการแต่งกายเป็นเรื่องที่สตรีผู้เป็นหม้ายจะต้องคำนึงถึงอย่างมาก ดังเช่นทัศนะของกวีที่กล่าวผ่านตัวนางมัทรีถึงค่านิยมการปฏิบัติตนของหญิงหม้ายใน ทานกัณฑ์ว่า

...พระคุณเอ๋ย เป็นหญิงนี้ยากที่จะไว้จะวางตัว ครั้นจะทำมุขม้วน มอมเมม ซายเห็นจะเยื่อนแฉิมวิภาษาให้บาดจิต ครั้นจะบำรุงรูปตัดจวิต ทำดีคิดค้น จะผิดหน้าทาสมันสิ้นราตรี คำคนก็จะเสียดสีชวนกันค่อนว่า เล่น ต่าง ๆ จนชั้นแต่ว่าผมเหม็นสาบ จะเสยสาบใส่หน้ามันกันไรให้สะสวยก็ สารระวอน จะทาแป้งหอมเมื่อยามร้อนก็ค่อนว่า บำรุงรูปกิริยาเที่ยวหา ผัว ครั้นจะเหลือบแลมันก็ว่าสารระแเน เล่นตัวและเล่นตา ครั้นจะเดินเฉย ไม่เงยหน้ามันก็นินทาว่าทำป็นปิ้ง...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 71-72)

ทัศนะต่าง ๆ ของนางมัทรีที่ได้กล่าวมาแล้วสะท้อนให้เห็นว่านางมัทรีเป็นสตรี ที่ได้รับการอบรมเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในฐานะศรีภรรยาเป็นอย่างดี ดังนั้นนางจึงสามารถปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามค่านิยมของคนในยุคนั้น แม้ว่าบางครั้งการปฏิบัติตนตามค่านิยมเหล่านั้น ก่อให้ผู้ปฏิบัติได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส ดังที่ได้กล่าวมาแล้วก็ตาม ทั้งนี้เพราะ การเป็นหม้ายนั้นนอกจากจะต้องดูแลและรับผิดชอบครอบครัวแล้ว การดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนเป็นเรื่องล่อแหลมต่อการถูกติฉินนินทา และคำครหาของฝ่ายต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผล ทำให้บุคคลที่ตกเป็นหม้ายนั้นมัวงจำกัดในการปฏิบัติตน ไม่สามารถที่จะปฏิบัติตนตามความพอใจ หรือความต้องการของตนเองได้อย่างอิสระ ทั้งนี้เพราะกฎระเบียบของสังคมได้กลายเป็นตัว กำหนดแนวการปฏิบัติตนของคนกลุ่มนี้ไว้ค่อนข้างจะมาก จนบางครั้งผู้ที่ตกอยู่ในสภาพเช่นนั้นเกิดความรู้สึกอึดอัดมาก แต่ก็ไม่สามารถที่จะขัดขืนกฎเหล่านั้นได้ เพราะหากขัดขืนก็จะถูกสังคมลงโทษดังคำกล่าวของนางมัทรีที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากจะเป็นภรรยาที่ดีแล้ว นางมัทรียังเป็นแม่ที่ลูกให้ความรักความเคารพ ยกย่อง และเชื่อฟังตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะนางมัทรีเลี้ยงลูกด้วยความรัก ความรู้และความฉลาดของนาง ทั้งความเอาใจใส่ของพระเวสสันดรในการอบรมสั่งสอนพระโอรสพระธิดาให้เติบโตขึ้นเป็นชัฏติยราชอย่างสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้ากรุงสฤษดิ์ได้พบกัณหาและชालีที่อยู่ในฐานะการเป็นทาสของชูชก กัณหาและชालียอมเป็นไทต่อเมื่อพระเจ้ากรุงสฤษดิ์ได้ไถ่ตัวพระนัคคาททั้งสองตามราคาที่พระเวสสันดรได้ตั้งไว้

...พระหลานเอ๋ย ปู่จะไถ่เจ้าด้วยพระราชทรัพย์นับให้แก่ ตาซี มิให้สองนัคคาภุมารภุมาริดกเป็นทาสเข้า กิมคุณิย์ เออเมื่อพระชนกยกสองเจ้าออกบริจาคน มีพิกัคคาค่าเป็นราคาน้อยมากสักเท่าใดนะ พระหลาน พระพุทธเจ้าข้าพระบิดาคำรัสคาค่ากระหม่อมฉานพันคำลึงทอง กณฺหาชินี แต่พระน้องนุชแก้วกัณหาชินานาฏ ทรงพิกัคคาค่าชาคเป็นราคาด้วยสวัสดิญาณทรัพย์นับสิ่งละร้อย ๆ กับสุวรรณไฉนน้อยร้อยคำลึงด้วยกัน จึงตรัสว่าราคาเท่านั้นคอกหรือพระนัคคา กตุเต เหวยนายนักการภูวานอย่าช้าเร่งรีบไปเบิกเอาสวัสดิญาณทรัพย์กับทั้งทองสิ่งของทั้งนั้นให้ได้พร้อมเจ็ดสิ่ง...

(มหาเวสสันดรชาดก, 2513 : 339)

จากนั้นกัณหาและชาลีจึงยอมเป็นไทแก่ตน และปฏิบัติตามสถานภาพการเป็นพระราชนัคคาของพระเจ้ากรุงสฤษดิ์ตามที่ได้เคยกระทำกันมา

การศึกษาสถานภาพด้านต่าง ๆ ของนางมัทรี ทำให้เราทราบว่านางมัทรีนอกจากจะเป็นภรรยาที่ดี ปฏิบัติตนเชื่อฟังและอยู่ในโอวาทของสามีตลอดเวลา ผู้แต่งยังได้แสดงความซับซ้อนทางอารมณ์ของตัวละครนี้ เมื่อต้องประสบกับภาวะที่ขัดแย้งระหว่างความรักบุตรในฐานะแม่ กับการเสียสละเพื่ออุทิศการณของสามีซึ่งเป็นมหาบุรุษ ดังจะได้นำไปวิเคราะห์ไว้ในบทต่อไป

นางมัทรีเป็นภรรยาที่มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์และอยู่ในโอวาทของสามีตลอดมา แม้ว่าตนเองจะต้องได้รับทุกขยากประการใดก็มีได้คำนึงถึง มุ่งแต่จะปรนนิบัติรับใช้สามีให้มีความสุขและได้รับความสะดวกสบายเป็นสำคัญในเรื่องของความรัก ความดูแล และความเอาใจใส่ลูก นางมัทรีก็ปฏิบัติได้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการปรนนิบัติสามี นางมัทรีเห็นความสำคัญในเรื่องการเลี้ยงดูการให้ความรักความอบอุ่นที่ลูกจะได้รับจากพ่อแม่โดยตรง มากกว่าการได้รับความรักความอบอุ่นจากญาติหรือผู้อื่นนางยอมทนทุกข์ทรมานที่จะต้องออกไปหาอาหารมาเลี้ยงลูกเองมากกว่าที่จะให้ลูกในวังที่มีแต่ความสะดวกสบาย ดังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว